

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Wioletty Florczak pt. „*Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania konsumpcji kultury wysokiej w województwie zachodniopomorskim*” (2018 r., s. 259), przygotowanej w Uniwersytecie Szczecińskim na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Zarządzania pod kierunkiem dr hab. Augustyny Burlity, prof. US, Szczecin.

Kultura, w tym kultura wysoka, jest istotnym czynnikiem wpływu na życie społeczeństwa i rozwój gospodarki. Jest ona kształtowana w procesach współdziałania i wzajemnego oddziaływania ludzi na siebie. Tym samym stanowi jednocześnie czynnik sprawczy i rezultat rozwoju społeczeństwa i gospodarki. Wkomponowuje się we współczesny rozwój, w którym istotną rolę odgrywa kapitał ludzki oraz społeczny. Kapitał ten dzięki swej kreatywności, przedsiębiorczości i innowacyjności staje się siłą napędzającą rozwój. Takie powiązanie i współzależność pomiędzy kulturą, w tym wysoką i rozwojem społeczno-gospodarczym plasuje wysoko problematykę recenzowanej dysertacji wśród aktualnych i zastęgujących na upowszechnianie tematów.

Mgr Wioletta Florczak, przygotowując recenzowaną pracę, podjęła duże wyzwanie i przystąpiła do wykonania zadania, związanego z rozpoznaniem i określeniem konsumpcji kultury wysokiej oraz jej społeczno-ekonomicznymi uwarunkowaniami w województwie zachodniopomorskim. Jako główny cel pracy przyjęła identyfikację, analizę i ocenę ekonomicznych i społecznych czynników kształtujących poziom konsumpcji kultury wysokiej wśród mieszkańców województwa zachodniopomorskiego. W ramach tego celu wyodrębniła trzy cele cząstkowe:

1. ocenę częstotliwości i zakresu konsumpcji kultury wysokiej przez ludność województwa zachodniopomorskiego
2. identyfikację konsumentów często korzystających z kultury, w zakresie objętym badaniem w niniejszej pracy, wraz z rozpoznaniem ich potrzeb, preferencji i opinii odnoszących się do konsumpcji kultury wysokiej
3. ocenę ekonomicznej, czasowej i przestrzennej dostępności infrastruktury kultury wysokiej oraz oferty dóbr i usług kultury wysokiej.

Następnie Autorka postawiła hipotezy: główną i siedem cząstkowych. Oto ich brzmienie:

Hipoteza główna: Konsumpcja kultury wysokiej jest uwarunkowana przede wszystkim poziomem wykształcenia konsumentów oraz trójwymiarową dostępnością infrastruktury kultury (ekonomiczną, czasową i przestrzenną)

Hipotezy cząstkowe:

1. Potrzeby kulturalne są relatywnie nisko ułożone w hierarchii potrzeb konsumentów, co przekłada się na niewielkie uczestnictwo w kulturze, zwłaszcza w kulturze wysokiej
2. Kultura wysoka jest postrzegana przez konsumentów jako bardziej ambitna i wartościowa, ale jednocześnie trudniejsza w odbiorze, niż kultura popularna, co dla części konsumentów może stanowić czynnik zniechęcający ich do uczestnictwa w kulturze wysokiej
3. Wśród konsumentów można wyodrębnić segment tych, którzy preferując inne formy spędzania czasu wolnego, w ogóle nie są zainteresowani uczestnictwem w kulturze wysokiej
4. Częstotliwość uczestnictwa w kulturze wysokiej jest skorelowana z poziomem dochodów, od których zależy możliwość zaspokojenia potrzeb w tym zakresie
5. Repertuar i cena to najistotniejsze czynniki decydujące o wyborze konkretnej imprezy kulturalnej przez konsumentów kultury wysokiej
6. Coraz większym problemem, zwłaszcza wśród osób wykształconych i osiągających wysokie dochody, staje się niedobór czasu wolnego, co stanowi jedno z istotnych ograniczeń konsumpcji kultury, w tym także kultury wysokiej
7. Oferta i infrastruktura kultury województwa zachodniopomorskiego są niedostateczne z punktu widzenia potrzeb i preferencji kulturalnych mieszkańców.

Powyższe hipotezy zasadniczo są sformułowane poprawnie. Wskazują na postawienie sobie przez Autorkę zadania o dużej użyteczności praktycznej uzyskanych wyników i relatywnie mniej skierowane na cele eksploracyjne, naukowe. Hipoteza główna nie budzi zastrzeżeń. W hipotezach cząstkowych daje się zauważyć częściowe rozszerzenie obszaru badania względem tytułu pracy i jej hipotezy głównej. W niektórych fragmentach pracy ma miejsce uwzględnienie także masowej popkultury (hipotezy cząstkowe: pierwsza, druga, trzecia, szósta i siódma). Czy jest to świadome i zamierzone postępowanie? Co przemawia zdaniem Doktorantki za takim rozszerzeniem obszaru badania?

Zarówno cele pracy jak i postawione hipotezy badawcze wraz z pytaniami badawczymi pozostają w harmonii, odpowiedniej dla prowadzenia zaplanowanych badań empirycznych. Natomiast teoretyczną podstawę do realizacji podjętej pracy, pomocną także w weryfikacji hipotez badawczych stanowią bogate źródła informacji i wiedzy, na które składają się: literatura przedmiotu, publikacje statystyczne, raporty z badań instytutów naukowobadawczych, publikacje placówek kulturalnych oraz prasowe. Ilość pozycji bibliograficznych sięga prawie 400 (398). Pozycje obcojęzyczne stanowią w tym 10%. Na badania własne składają się: badania jakościowe IDI –wywiady indywidualne z pracownikami i badania ilościowe- z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety bezpośredniej wśród losowo wybranej próby mieszkańców województwa zachodniopomorskiego w wieku 16 lat i więcej. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2000-2015, zaś zakres przestrzenny - to województwo zachodniopomorskie z fragmentarycznym dopełnieniem o charakterystyki ogólnopolskie. Warto tu jeszcze nadmienić, że badania własne były wykonane w ramach stypendium badawczego, związanego z uczestnictwem Autorki w projekcie „*Inwestycja w wiedzę motorem rozwoju innowacyjności w regionie- III edycja*” współfinansowanym przez Unię Europejską. Takie podstawy i postępowanie badawcze oceniam jako uzasadnione, a wykorzystane źródła informacji jako wartościowe i dostatecznie aktualne. Generalnie źródła informacji i wybór metod badawczych nie budzą zastrzeżeń. Pewnym niedosytem jest brak wyjaśnienia w jaki sposób dokonano losowego doboru próby do badań własnych ilościowych oraz do badania jakościowego (wśród pięciu ekspertów z branży).

Struktura pracy jest podporządkowana jej tematowi, celom i postawionym hipotezom badawczym. Składa się nań pięć rozdziałów, w tym od 1 do 3 to rozdziały teoretyczne i 4-5 – empiryczne.

Rozdział pierwszy, jako wprowadzający, jest poświęcony przybliżeniu problematyki kultury jako przedmiotu konsumpcji. Wyjaśniono w nim podstawowe pojęcia, istotę kultury i kultury wysokiej, funkcje i znaczenie kultury, powiązanie kultury z rynkiem i konsumpcją. Autorka interesująco, ale bardzo skrótowo pokazuje zmiany w kulturze na przestrzeni wielu wieków, poczynając od starożytności i początków naszej ery poprzez XVII- XVIII-wieże, w którym istotnie rozszerzany jest zakres jej treści, aż do współczesności, gdzie kultura jest określana w różny sposób, często wieloaspektowo, w zależności od dziedzin i dyscyplin nauki, w których są podejmowane badania i dyskusje, objaśniające pojęcie, miejsce i rolę kultury w społeczeństwie i gospodarce. Jako potwierdzenie mnogości pojęć współczesnej kultury Doktorantka wyodrębnia wiele jej rodzajów: kulturę popularną (masową), ludową, tradycyjną, narodową, nowoczesną i wysoką (elitarną). Ta ostatnia jest przedmiotem rozważań w niniejszej pracy. Jednocześnie przybliżyła podstawowe dziedziny kultury: kulturę polityczną, artystyczną, ekonomiczną, religijną, prawną, symboliczną i języka. Ponadto wskazuje funkcje, jakie pełni kultura (poznawczą, terapeutyczną, komunikacyjną, integracyjną, ludyczną, impresyjną, dydaktyczną i estetyczną). Nie pomija też oddziaływania kultury na rozwój społeczno-gospodarczy.

Interesujący i oparty na aktualnej literaturze jest fragment tego rozdziału poświęcony uczestnictwu jednostki i społeczeństwa w kulturze. Autorka skoncentrowała się na skali mikro tego zjawiska i pokazała je jako zaspokajanie potrzeb osobistych człowieka. Tym potrzebom poświęciła dużo uwagi. Jednocześnie słusznie wskazała, że uczestnictwo w kulturze to również zaspokajanie potrzeb szerzej postrzeganych aniżeli tylko osobiste (s.36-38). Krytyczną uwagę mam do tego fragmentu rozdziału, w którym mgr W. Florczak podręcznikowo, szczegółowo pokazuje podział potrzeb człowieka (s.39-42). To nie ma przełożenia na zadania badawcze realizowane w pracy. Ponadto w tym rozdziale są wyjaśnione podstawowe pojęcia z zakresu konsumpcji oraz powiązania i wzajemne zależności pomiędzy kulturą i konsumpcją oraz ich uwarunkowania. Jakkolwiek kierunek i zakres problematyczny przeprowadzonych tu rozważań jest poprawny w aspekcie celu pracy, to wydaje się, że relatywnie więcej uwagi poświęca Autorka materialnym uwarunkowaniom konsumpcji kultury, aniżeli ich niematerialnemu wymiarowi i jakości życia, zubożając w ten sposób możliwości pokazania pełnego zamierzonego zakresu uwarunkowań procesów konsumpcji kultury. Fragment kończący ten rozdział poświęcono rynkowemu postrzeganiu kultury, co wyraźnie wyakcentowało materialny aspekt podłoża analizy konsumpcji kultury. Można się domyślać, iż wynika to z zamierzonej struktury pracy, w której rozdział drugi jest poświęcony w swojej większej części aspektom demograficznym i społeczno-kulturowym.

Rozdział drugi jest skoncentrowany na przybliżeniu czynników wpływających na konsumpcję kultury, zwłaszcza potrzeb człowieka i uwarunkowań demograficznych, społeczno-kulturowych, ale też ekonomicznych. Ich charakterystykę Doktorantka słusznie poprzedza ogólną prezentacją czynników i uwarunkowań konsumpcji kultury. Także jako zasadne należy podkreślić pokazanie potrzeb jako czynnika wiodącego acz nie jedyne, przy jednocześnie krytycznym spojrzeniu na stosowaną hierarchię potrzeb człowieka (według Masłowa) i dodaniu nowych potrzeb, wcześniej nie identyfikowanych takich jak :potrzeba kreatywności, wolności, identyfikacji. Generalnie potrzeby uczestnictwa w kulturze Doktorantka postrzega jako potrzeby wyższego rzędu, niezależnie od hierarchii potrzeb. Natomiast faktyczne uczestnictwo w kulturze widzi jako czynnik emocjonalnego, intelektualnego rozwoju człowieka oraz jego określonego zachowania społecznego. Te ostatnie stwierdzenia jakkolwiek nie budzą zastrzeżeń, to wydają się być mało przekonująco, bo skąpo i syntetycznie zaprezentowane.

Nietypowo jak na teoretyczny rozdział zostały zaprezentowane czynniki demograficzne i społeczno-kulturowe, bowiem do teoretycznych rozważań wpływu zachowania, postaw, uznawanych wartości konsumentów/społeczeństwa włączono analizę porównawczą Polski z innymi krajami europejskimi (według danych liczbowych Eurostatu). To wzbogaca warstwę informacyjną pracy, ale w aspekcie metodycznym obniża poprawność. Autorka winna jest wyjaśnienia takiego postępowania. Ponadto liczne i słusznie wskazane czynniki kulturowe, wpływające na decyzje o korzystaniu z kultury, takie jak: subkultury, edukacja, wzorce konsumpcji, religia, światopogląd zostały w pracy jedynie zasygnalizowane (s.78). Chociaż jest wiadomo, że są one bardzo rozległe i bogate, aby je w pełni zaprezentować, to jednak to co zostało pokazane wydaje się być niewystarczające dla zobrazowania pozaekonomicznych czynników wpływających na konsumpcję kultury. Potrzebne jest w tym miejscu uzasadnienie przyjętego zakresu i stopnia przybliżenia czynników demograficznych i społeczno-kulturowych jako współdecydujących o uczestnictwie w kulturze (koniec strony 78- początek 79). Natomiast pokazanie wpływu ekonomicznych czynników na szanse i możliwości uczestnictwa w konsumpcji kultury jest wykonane na poziomie satysfakcjonującym. Generalnie ten rozdział jest wykonany poprawnie i zapewnia dostateczny poziom wiedzy dla analizy i oceny konsumpcji kultury wysokiej w województwie zachodniopomorskim. Wskazane uchybienia nie mają dużego wpływu na realizację badania empirycznego i jego wyniki w dalszej części pracy.

Na rozdział trzeci składa się charakterystyka metod badawczych, zastosowanych w recenzowanej rozprawie. Ściślej ujmując przedstawiono w nim proces przygotowania i przeprowadzania badania zjawiska jakim jest konsumpcja kultury wysokiej. Szczególna uwaga jest skierowana na mierniki konsumpcji kultury, skale pomiarowe postaw, preferencji i opinii konsumentów kultury. Pokazano tu również strukturę próby badawczej, narzędzia pomiaru oraz zastosowane metody analizy statystycznej. Na podkreślenie zasługuje tu wykorzystany przez Autorkę zasób informacji wtórnych na temat konsumpcji kultury oraz jego ciekawie zaprezentowanie. Natomiast fragment rozdziału (punkt 3.3) przybliżający wykorzystane metody badawcze ma charakter opisu teorii z zakresu badań ilościowych i jakościowych, ich podziałów i rodzajów. Podobnie jest zaprezentowany kolejny punkt (3.4- Mierniki konsumpcji kultury). To sprawia, że nie wnoszą one ani istotnych informacji ani wyczerpujących opisów na temat metod badawczych zastosowanych w pracy, zwłaszcza metody jakościowej. Dlatego rozdział ten oceniam jako mniej satysfakcjonujący niż poprzednie w aspekcie staranności przygotowania i spełniania swojej roli w recenzowanej rozprawie.

Rozdział czwarty zawiera opis, analizę i ocenę uczestnictwa mieszkańców województwa zachodniopomorskiego w kulturze. Mimo zapowiedzi w tytule konsumpcji kultury wysokiej analiza i ocena wykracza poza konsumpcję kultury wysokiej. Obejmuje uczestnictwo w kulturze, wyrażane aktywnym spędzaniem czasu wolnego i wydatki na kulturę realizowane przez gospodarstwa domowe, budżet państwa i samorządy lokalne. Korzystanie z kultury wysokiej jest pokazane przede wszystkim poprzez częstotliwość uczestnictwa mieszkańców województwa zachodniopomorskiego w kulturze wysokiej oraz konsumpcję tej kultury wyrażoną za pomocą wybranych mierników.

Podstawę odniesienia dla analizy i oceny konsumpcji kultury w województwie zachodniopomorskim jest charakterystyka konsumpcji kultury wszystkich Polaków i także częściowym odniesieniem tego zjawiska w Polsce do jego rozwoju w innych krajach. Wyniki badania w Polsce – oparte na danych GUS- są zadawalające dla województwa zachodniopomorskiego i klasyfikują je na drugim miejscu w kraju. Ogólna ocena spędzania czasu wolnego pokazuje raczej bierne i domocentryczne spędzanie czasu. Odniesienie tych charakterystyk do ich odpowiedników z innych krajów Europejskich potwierdza zarówno

relatywnie jak i bezwzględnie niski poziom uczestnictwa Polaków w wydarzeniach kulturalnych. Jest to mniej niż 4% badanych przez GUS osób w wieku 15 lat i więcej, w tym zwłaszcza są osoby z wykształceniem wyższym, uczniowie i mieszkańcy dużych miast. Także własne badania Autorki potwierdzają niski poziom aktywności kulturalnej mieszkańców województwa zachodniopomorskiego. Zaprezentowane dane liczbowe z tych badań, wzbogacone wynikami badania budżetów rodzinnych oraz innych badań dotyczących kultury wskazują na rzadkie i bardzo rzadkie uczestnictwo badanych w wydarzeniach, zaliczanych do kultury wysokiej. Wprawdzie analizy dynamiki badanych zjawisk pokazują pozytywny kierunek zmian, ale bezwzględne wartości wydatków są na tak niskim poziomie, że wysoka dynamika nie oznacza realnej, odczuwalnej poprawy dla konsumentów i ich gospodarstw domowych. To zaś pozwala ocenić występowanie zainteresowania kulturą relatywnie małej grupy mieszkańców województwa zachodniopomorskiego, jak również poziom dochodów większości gospodarstw domowych jako niski. W ten sposób Autorka pozytywnie zweryfikowała część swoich hipotez badawczych, odnoszących się do zróżnicowania wydatków na kulturę w gospodarstwach domowych, zwłaszcza z perspektywy aktywności zawodowej członków gospodarstw domowych i poziomu wykształcenia osób odpowiedzialnych za utrzymanie rodziny, małej ilości czasu wolnego przeznaczanego na kulturę oraz niskiego wykorzystywania infrastruktury kultury. Dalszym ciągiem i sfinalizowaniem weryfikacji hipotez badawczych są treści rozdziału piątego.

W tym rozdziale Doktorantka przedstawia czynniki warunkujące niski poziom konsumpcji kultury wysokiej w województwie zachodniopomorskim. Wśród nich znalazły się: potrzeby, preferencje i postawy konsumentów wobec kultury wysokiej, demograficzno-społeczny i ekonomiczne uwarunkowania konsumpcji kultury wysokiej, a także infrastruktura kultury oraz działania marketingowe. Wyniki, jakie uzyskała, nie są zaskakujące, w szczególności zaś w świetle w dotychczas zaprezentowanych rezultatów badań z rozdziału czwartego. Potwierdzają one małą istotność, dla badanych mieszkańców województwa zachodniopomorskiego i częściowo także dla całego kraju, potrzeby uczestnictwa w kulturze, w tym wysokiej, mającej duży wpływ na rozwój społeczny i gospodarczy kraju (tabela 8. s.136 i wykres s. 137). W ten sposób Autorka zweryfikowała pozytywnie hipotezę mówiącą o wpływie wykształcenia na konsumpcję kultury wysokiej.

Zarówno opinie respondentów o kulturze wysokiej jak i motywy uczestnictwa w tej kulturze oraz preferencje konsumentów w istotny sposób wpływają na wybór określonych form kultury. Najmniej są preferowane formy kultury wysokiej, wymagające posiadania wiedzy i są trudniejsze w odbiorze od takich form jak muzyka popularna i rozrywkowa, teatr klasyczny malarstwo i rysunek. Dodając do tych „ograniczników” korzystania z kultury wysokiej jeszcze brak czasu wolnego i brak funduszy swobodnej decyzji Autorka potwierdziła, że deklarowane przez badanych pozytywne postawy wobec kultury wysokiej nie mają odpowiedniego potwierdzenia w znaczeniu i ważności uczestnictwa w kulturze-wysokiej (143-góra). Głównymi motywami konsumpcji są przeżycia duchowe i chęć miłego spędzenia czasu, a o uczestnictwie w wydarzeniu decydują: repertuar, cena rodzaj wydarzenia kulturalnego. Analiza uwarunkowań demograficznych pozwoliła mgr W. Florczak na dopełnienie pozytywnej weryfikacji hipotezy głównej, mówiącej o wpływie wykształcenia na konsumpcję kultury wysokiej. Potwierdziła miejsce zamieszkania jako czynnik wpływający na częstotliwość uczestnictwa w tej kulturze, a także pokazała płeć i wiek jako czynniki różnicujące uczestnictwo w różnych formach kultury wysokiej na korzyść kobiet oraz osób młodszych: wiek szkolny i studencki oraz osób dojrzałych (45-54 lata).

Analiza ekonomicznych uwarunkowań konsumpcji kultury wysokiej także nie przyniosła niespodziewanych, rewelacyjnych rezultatów. Potwierdziła część hipotezy głównej,

mówiącej o wpływie ekonomicznej dostępności infrastruktury kultury na konsumpcję kultury oraz hipotezy cząstkowej mówiącej o zależności pomiędzy poziomem dochodów a częstotliwością uczestnictwa w kulturze wysokiej. (s.169.) Pozytywnie Autorka zweryfikowała też hipotezę o wpływie infrastruktury kultury oraz oferty kulturalnej na konsumpcję kultury wysokiej, co wynika w dużej mierze z ograniczonej dostępności tej infrastruktury i niedostatecznej oceny oferty kulturalnej względem preferencji badanych respondentów.

Interesujące wyniki dały badania jakościowe przeprowadzone wśród podmiotów kultury, oceniających wpływ tych działań na konsumpcję kultury. Liczne i ciekawe, często innowatorskie działania marketingowe instytucji kultury, nowe obiekty służące promowaniu kultury, wskazują na dosyć dobry odbiór działań marketingowych oraz, że te placówki, które oferują kulturę wysoką mogą, a nawet powinny, korzystać z działań marketingowych do kształtowania i zaspokajania potrzeb widzów i słuchaczy, a także w celu pozyskiwania nowych odbiorców – wbrew potocznie funkcjonującym prawdom tzw. obiegowym, że kultura wysoka ma charakter elitarny i dlatego nie powinna korzystać z marketingu. Praca ta przekonuje, wbrew dawno przyjętym i nie weryfikowanym opiniom, że warto weryfikować stare „utarte” prawdy i tzw. oczywistości. Konsumenci i ich oczekiwania zmieniają się tak samo jak oferty kulturalne do nich kierowane.

Pracę kończy dobrze, jasno napisane syntetyczne zakończenie, w którym Autorka raz jeszcze podsumowuje wyniki badania i wskazuje na możliwości ich praktycznego wykorzystania. Zakończenie zawiera wystarczająco jasny obraz uzyskanych wyników badań oraz prezentuje osiągnięte rezultaty całej pracy w aspekcie celów badawczych i weryfikacji hipotez badawczych.

Literatura powyższej pracy skłania mnie do podzielenia się spostrzeżeniem natury bardziej ogólnej aniżeli rozważania w niej prowadzone. Dotyczy ono inspiracji do przemyśleń i działań odnoszących się do włączenia kultury wysokiej do aktywnego udziału w kształtowaniu i doskonaleniu sposobów dalszego rozwoju społeczno –gospodarczego, wymagającego między innymi kreatywności, innowacyjności, które posiada właśnie kultura wysoka. Stworzenie przez Doktorantkę w niedalekiej przyszłości, w ramach kontynuacji badań dotychczasowych, koncepcji włączenia kultury wysokiej do grupy czynników aktywnie uczestniczących w urzeczywistnianiu współczesnego rozwoju, pokazałoby możliwości tej kultury jako jednej z sił sprawczych rozwoju. Zachęcam do kontynuacji takich badań.

Reasumując ocenę rozprawy doktorskiej mgr Wioletty Florczak, stwierdzam, że podjęła się ona trudnego zadania. Sformułowała i zweryfikowała wiele interesujących stwierdzeń (hipotez). Zgłoszone przeze mnie uwagi nie umniejszają walorów rozprawy, a mają służyć wymianie poglądów i doskonaleniu tekstu do publikacji książkowej, jeżeli Autorka podejmie decyzje o jej upowszechnieniu.

Uwzględniając wagę, aktualność i znaczenie podjętej problematyki, a także przyjęte cele merytoryczne, wykorzystaną literaturę, potencjał badawczy i skuteczne wykonanie badań przez mgr. Wiolettę Florczak stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o jej dopuszczenie do publicznej obrony.

Warszawa, 10.01.2019 r

Anna Olejniczuk-Merta